

της Τουρκίας. Συμφέρει και για την περίσταση που θα γίνει πόλεμος ανάμεταξυ της Τουρκίας και ενός από τα δύο κράτη.

Οι Τούρκοι δυο πράγματα φοβούνται πολύ, το Βουλγάρικο κράτος και το στρατό του, και το Έλληνικό Έθνος και την ακατάλυτη δύναμή του. Στη Ρωμισούνη διακρίνουν οι Τούρκοι έναν κίνδυνο μακρινότερο, τρέμουν την επικράτησή της μέσα στην Τουρκία, φοβούνται μήπως τους υποκαταστήσει στην απόλυτη κυριαρχία τους. Τη Βουλγαρία τη βλέπουν σαν κοντινότερο κίνδυνο μήπως οι Βούλγαροι θελήσουν και μιά μέρα με το στρατό που έχουν να προκαλέσουν κανέναν πόλεμο της Τουρκίας. Δηλαδή οι Τούρκοι φοβούνται τους Έλληνες σαν πολιτικό και πολιτιστικό στοιχείο στην Ανατολή, αν είναι να διατηρηθεί ή Όθωμανική Αυτοκρατορία, τους Βουλγάρους σαν στοιχείο που μπορεί να διαλύσει την αυτοκρατορία αυτή, τουλάχιστο στην Ευρώπη. Φοβούνται, πάει να πει, τη Μεγάλη Ίδέα και το Βουλγαρικό στρατό.

Λοιπόν συμφέρο και της Μεγάλης Ίδέας και του Βουλγάρικου στρατού να συμμαχήσουν, για να τα τρέμει ακόμα περισσότερο η Τουρκία και να φέρνεται καλλίτερα και στους Έλληνικούς και Βουλγάρικους πληθυσμούς μέσα στο κράτος της. Η Μεγάλη Ίδέα (ή ιδέα δηλαδή της μεγάλης Ανατολικής Αυτοκρατορίας, ως μὴν είναι και αποκλειστικά Έλληνική) έχει ανάγκη το Βουλγάρικο στρατό για να καταφερθεί να πραγματωθεί, και ο Βουλγάρικος στρατός παίρνει δύναμη από την ιδέα της Ανατολικής Αυτοκρατορίας για να δείχνει τα δόντια του.

Η συνεννόηση θα γίνει τέλεια όταν και ο Έλληνικός στρατός γίνει αξιόμαχος σαν το Βουλγαρικό, τότε μόνο θα μπορέσει να καταφερθεί και η συμμαχία και επιμαχία των δυο κρατών.

Και έχουν συμφέρο να συμμαχήσουν μιά μέρα τα δυο κράτη όχι μόνο για να δείχνουν σε κάθε περίπτωση την επιβολή τους στην Τουρκία και να πετυχαίνουν εκείνο που μέσα στο Όθωμανικό κράτος χρειάζεται στους πληθυσμούς τους, παρά και για να πρωτοστατήσουν σε μιά βαλκανική δημοσπονδία, που θα εμποδίσει την Αυστρία να κατέβει στη Θεσσαλονίκη και τη Ρωσία στην Πόλη, και άλλα ίσως μεγάλα κράτη να αρπάξουν επαρχίες του Ευρωπαϊκού ή Νησιώτικου κράτους των Τούρκων. Πολιτική, και δική μας και των Σέρβων και των Βουλγάρων και των Αρβανιτών, ως είναι: «τα Βαλκάνια για τους Βαλκανικούς λαούς» είτε είναι να μείνει είτε είναι να διαλυθεί το Ευρωπαϊκό κράτος των Τούρκων.

ΙΑΔΣ

ΦΙΛΕΛΕΥΤΕΡΟΙ

Δ΄.

Έλεγα στο περασμένο άρθρο μου πως για το Φιλελεύτερο δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα λαού κι αριστοκρατίας προκειμένου να τηρηθεί μιά στάση απέναντι στη θρησκεία, πως πρέπει ελοι να πειστούν επιστημονικά για ε,τι διδάσκει ή θρησκεία τους και μόνον τότε να το δεχτούν. Έναντιος σε μιά τέτοια προσπάθεια βρέθηκε σε άλλα μέρη του κόσμου ή τάξη των κληρικών, που γι' αυτόν το λόγο τη χρησιμοποίησε για οργανό της ή κρατούσα μεγαλοαστική τάξη για να κρατήσει το λαό στο πνευματικό σκοτάδι και να μπορεί να τον εκμεταλλεύεται ανενόχλητα. Γιατί αυτό δα το βλέπουμε, πιστεύω, ελοι μας καθαρά, πως ένας εκμεταλλευτής έχει συμφέρο να μὴν ανοίξει ποτέ τα μάτια του εκείνος, που αυτός εκμεταλλεύεται, γιατί το πρώτο που θα κάνει — θα είναι το να ιδεί την εκμετάλλεψη και να πάψει να την ανέχεται. Η κληρική τάξη φοβήθηκε πάντα τη γνώση, την επιστήμη· αυτή είχε πάντα εχέρωμα καλό, το δόγμα, δεν επέτρεπε να γίνεται καν κουβέντα γι' αυτό κι αίστανότουνα έτσι τον εαυτό της στα σίγουρα. Μά το ανθρώπινο μυαλό ξύπνησε πολύ γρήγορα, βρήκε πως πολλές φορές δε συμβιβαζότανε ε,τι του έλεγε ή δική του παρατήρηση με ε,τι του δίδασκε το δόγμα — κ' έτσι άρχισε ν' αμφιβάλλει γι' αυτό. Μπορούμε λοιπόν να καταλάβουμε καλά γιατί φοβότανε ή κληρική τάξη τη συζήτηση, γιατί φοβότανε την αμφιβολία, γιατί δεν ήθελε να παρατήσει το πρόχωμά της το δόγμα και να βγει στον αγώνα της επιστημονικής συζήτησης· ο λόγος είτουν πως εσοι άρχισαν ν' αμφιβάλλουν για μερικά πράματα που τους δίδασκεν αυτή, εκείνοι σχηματίζανε γνώμη διαφορετική απ' ε,τι δίδασκε εκείνη. Έτσι για να σώσει το κεφάλι της, την επιρροή της ή κληρική τάξη αναγκάστηκε ν' απαγορέψει την επιστημονική συζήτηση, ή να την περιορίσει μέσ' στο δόγμα, να της όρίσει δηλαδή από πριν που έπρεπε να φτάσει για να είναι το συμπέρασμα της σωστό — με άλλες λέξεις να την απαγορέψει. Γι' αυτό το λόγο ή κληρικοκρατία συνδέεται στενά με την άμορφωσιά, γι' αυτό βλέπουμε πως μόλις ανοίξει κάπως τα μάτια του ένας παπαδοκρατημένος λαός, θα τινάξει πρώτα τις πνευματικές και γι' αυτό πιο άνυπόφορες αλυσίδες που του έφερε ή τάξη των κληρικών (κοίτα το πιο τελευταίο παράδειγμα στην Πορτογαλλία). Στον τόπο μας βασιλεύει βέβαια πυκνό πνευματικό σκοτάδι, μα αυτό δεν όφείλεται σε παπαδοκρατία — για τον άπλού-

στατο λόγο πώς τέτοια σέ μᾶς δὲν ὑπάρχει. Τὴν κληρική τάξη ἀποτελοῦν στὸν τόπο μας πολὺ λίγοι ἄνθρωποι, μόνο δεσποτάδες καὶ ἱεροκήρυκες κ' οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ἱερατικῶν σχολειῶν, ἄνθρωποι δηλ. πού ὡς τώρα δὲν ἔδειξαν τάση συνειδητῆ γιὰ νὰ κρατήσουν τὸ λαὸ σὲ πνευματικὴ σκλαβιά· γι' αὐτὸ δ' Ἕλληνας φιλελεύτερος ἔχει αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὸ ἀπέναντι στοὺς φιλελεύτερος τῶν ἄλλων ἐθνῶν, πῶς στὸ πρόγραμμά του δὲν ἔχει νὰ βάλει καὶ τὴν καταπολέμησι τῆς παπαδοκρατείας. Μὰ εἶπα παραπάνου «συνειδητῆ τάση» — γιὰτὶ ἀσυνειδητῆ τάση νὰ μὴ μορφωθεῖ ὁ λαὸς στὸ θρησκευτικὸ σημεῖο τουλάχιστο — τέτοια τάση τὴ βρίζουμε στὴν Ἑλλάδα, γιὰτὶ ἀπὸ μέσ' ἀπὸ τὸν κλῆρο βγήκε ἡ ἐπιθυμία νὰ μὴ μεταφράστον οἱ Γραφές στὴν ἐθνικὴ μας γλώσσα, δηλ. νὰ μὴ γίνεῖ γνωστὸ τὸ περιεχόμενό τους στὴ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ κατέληξε στὸ γνωστὸ ἐδάφιο τοῦ ἄρθρ. 2 τοῦ νέου Συντάγματος, ὅπου ἀπαγορεύεται ἡ μετάφρασι τῆς Γραφῆς χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς I. Συνόδου, ἄδεια πού εἶναι ζήτημα ἂν θὰ δοθεῖ ποτέ. Μιὰ τέτοια διάταξι δὲν εἶναι σύμφωνη μὲ φιλελεύτερες ἀρχές, ἐπομένως ἡ τροποποίησί της εἶν' ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα τοῦ προγράμματος τῶν φιλελευτέρων. Εὐτυχῶς πού στὴν τάση μας αὐτὴ δὲ στερούμαστε κάθε κληρικὴ βοήθεια· ὅταν ἐπρόκειτο νὰ τυπωθεῖ ἡ κανονικὴ συλλογὴ πού λέγεται Πηδάλιο, γραμμῆνι σὲ γλώσσα ἀπλή, ἔγινε ζήτημα στὴν πατριαρχικὴ σύνοδο γιὰτὶ δὲν ἔπρεπε τάχα τὰ κανονικὰ τῆς ἐκκλησίας νὰ γίνουν γνωστὰ «τῷ χύδην λαῷ»· ὅμως πείστηκαν ὅλοι οἱ δεσποτάδες στὸ ἐπιχείρημα, πῶς ἂν δὲν ἔπρεπε νὰ γίνουν γνωστὰ στὸ λαὸ, τότε δὲ θὰ γραφότανε ἀπ' τὴν ἀρχὴ σὲ γλώσσα πού τὴ μιλοῦσαν κι αὐτοὶ οἱ βάνουσοι καὶ χειροτέχνες (κοίτα Πηδάλιο ἐκδ. 1841 σελ. στ'), ἐπιχείρημα πού ταιριάζει ἀκόμα πιὸ πολὺ γιὰ τὴ γλώσσα τῆς Γραφῆς. Τὸ βιβλίον τυπώθηκε καὶ σήμερα εἶναι ὁ ἀχώριστος σύντροφος τοῦ κάθε Ἱεράρχη· ὅμως τὸ μεταφρασμένο Εὐαγγέλιον τοῦ Πάλλη δὲν εὑρήκε στοὺς ἱεράρχες τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα τὴν εὐκρίνεια ἐκείνων ἕναν αἰῶνα πρὶν, δὲν τοὺς κίνησε τὴ σκέψη πῶς στὴν ἀρχὴ δὲν εἶταν ἀκατάληπτες στὸν κόσμον οἱ Γραφές οὔτε ἔπρεπε νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύσιν τους καὶ γιὰ τὸ συμφέρον τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν πού περιέχουνε, δὲν τοὺς ἐπέστησε τὴν προσοχὴ στὴ σημερινὴ εἰκόνα τῶν λεγόμενων χριστιανῶν πού κατάντησαν νὰ παραβιάζουν κάθε μέρα, κάθε στιγμὴ τὴς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ κι ὅμως νὰ νομίζουν πῶς μὲ τὴν τήρησι τύπων ἄγνωστων στὸν ἰδρυτὴ τῆς νέας θρησκείας περπατοῦν τὸ δρόμον πού ἐκεῖνος ἀνοίξε. Ἀνέχονται ἐκεῖνοι πού φιλοδοξοῦν νὰ εἶναι διάδοχοι

τῶν Ἀποστόλων νὰ βλέπουν μὲ ἀπάθεια τὴν ὀλοφάνερη διάστρέβλωσι τῶν θρησκευτικῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ δὲν ταράζονται διόλου γιὰ νὰ φωνάξουν πῶς ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶται τύπος μὰ οὐσία καὶ δὲ διαδόθηκε στὸν κόσμον γιὰτὶ ἔφερε τὸ σταυροκόπημα ἢ διάφορες μυστικῆς τελετές, μόνο γιὰτὶ ἔφερε μιὰ καινούργια ἠθικὴ, ἠθικὴ πού κατάντησε σήμερα γράμμα νεκρό.

Κ' ἔτσι καταντοῦμε πάλι ἐκεῖ ἀπ' ὅπου ἀρχίσαμε· ἡ στάσι τοῦ Ἑλληνα φιλελεύτερου δὲν εἶναι ἐχτρικὴ οὔτε ἀπέναντι στὴ θρησκεία οὔτε ἀπέναντι στὸν κλῆρον. Ἐνα πρᾶμα ζητᾶει ὁ φιλελεύτερος — τὴ μόρφωσι τοῦ λαοῦ καὶ μόρφωσι τέτοια πού νὰ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ λάβει συνειδητῆ στάσι ἀπέναντι στὴ θρησκεία καὶ στὴς διάφορες διατάξεις της καὶ νὰ πειστεῖ γι' αὐτὲς καὶ μόνο γι' αὐτὸ (ἔχι γιὰτὶ τίς βρήκε) νὰ τίς κρατήσῃ — ἢ νὰ τίς ἀλλάξῃ ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού θὰ ἴδῃ πῶς δὲ συβιβάζονται μὲ τὴν ἐπιστήμη· γιὰτὶ μᾶς τὸ δείχνει αὐτὸ ἡ ἱστορία — πῶς ἡ θρησκεία δὲν ἔμεινε ἀμετάδλητη σὲ ὅλες τίς βαθμίδες τοῦ πολιτισμοῦ, μὰ παρακολούθησε πιστὰ τὴ μόρφωσι τοῦ λαοῦ καὶ ἀνάλογα μ' αὐτὴ διαμορφώθηκε κι αὐτὴ τὴν κάθε φορά, γιὰτὶ οἱ ἄνθρωποι πού αἰστανθήκαν τὴν ἀνάγκη θρησκείας, αὐτοὶ καὶ πῆδημιούργησαν, αὐτοὶ καὶ τὴ διαμόρφωσαν σύμφωνα μὲ τὴν πνευματικὴ τους κατάστασι. Τὴν εἰκόνα αὐτὴ μᾶς τὴ δίνει αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς, πού τάχα μᾶς παρουσιάζεται ἐνιαῖος, κι ὅμως δείχνει στοὺς διάφορους λαοὺς καὶ στὴς διάφορες ἐποχὰς τεράστιες παραλλαγὰς καὶ μᾶς παρουσιάζεται σήμερα στὴν πραγματικότητι μὲ μιὰ μορφὴ, πού δὲν ἔχει σχεδὸν τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ κοινὸ μὲ τὴν πρώτη του ἐμφάνισι.

Καταλήγουμε λοιπὸν στὴν *ἐκπαίδευσιν* — ἐν' ἀπ' τὰ κυριώτερα σημεῖα τοῦ φιλελεύτερου προγράμματος. Τὴν ἐκπαίδευσιν τὴ θέλουμε κι αὐτὴ *φιλελεύτερη*· τὸ ζήτημα τῆς *ἐλεύτερης* ἐκπαίδευσιν, αὐτὸ ἐνδιαφέρει κυρίως τὴ συντηρητικὴ, πλουτοκρατικὴν ἰδεολογία. Ἄς ποῦμε ὅμως δυὸ λέξεις καὶ γι' αὐτὴ γιὰ νὰ μὴ γεννηθεῖ καμμιά σύγχυσι, κυρίως σὲ κείνους πού ἔτυχε ν' ἀκούσουν τὸν περασμένο μῆνα μιὰ σχετικὴ διάλεξι καὶ πού θὰ τὴ διαβάσουν στὸ ἐρχόμενο τεῦχος τοῦ Δελτίου τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὅμιλου. Ἡ ἐλεύτερη ἐκπαίδευσιν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπαίτησι κυρίως τῶ συντηρητικῶν· τὸ γιὰτὶ, τὸ καταλαβαίνουμε εὐκόλα. Τὴ μόρφωσι σὲ ἰδιωτικὰ σχολεῖα ἢ τὴ μόρφωσι ἀπὸ ἰδιαιτέρον δάσκαλον στὸ σπίτι δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἔχει (ἐξὸν ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις π. χ. φιλανθρωπικὰ σχολεῖα) παρὰ μόνον ὁ μεγαλοαστὸς· τὸ παιδί τοῦ μικροαστοῦ καὶ τοῦ ἐργάτη, αὐτὸ θὰ πάει στὸ σχολεῖον τοῦ Κράτους, γιὰτὶ

δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν τὰ ὑλικά του μέσα νὰ πάει σὲ ἰδιωτικὸ ἢ νὰ πάρει δάσκαλο στὸ σπίτι του. Πάλι — ἂν τὸ κράτος, ἢ καλλίτερα ἢ κρατοῦσα τάξη εἶναι φιλελεύτερη, τότε δὲν μπορεῖ ν' ἀφήσει μεγάλη ἐλευθερία στὴν ἐκπαίδευση κανενός. Ὅλοι ἀναγνωρίζουν στὸ Κράτος τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλει τὴν ὑποχρεωτικὴν ἐκπαίδευση· μὰ τὸ καταλαβαίνει κανεὶς πολὺ καλὰ πὼς μὲ τὴν ἴδια λογικὴ πρέπει νὰ τοῦ ἀναγνωριστῆι τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλει καὶ ὠρισμένη ἐκπαίδευση, γιατί μπορεῖ ἐκεῖνο ποὺ τὸ ἓνα ἄτομο θεωρεῖ ἐκπαίδευση, τὸ Κράτος νὰ τὸ βλέπει γιὰ ἔλλειψη ἐκπαίδευσης. Τὸ φιλελεύτερο κράτος λοιπὸν θὰ ἐπιβάλλει σὲ ἄλλους τὸ νὰ ἐκπαιδεύτουν καὶ τὸ τί ἐκπαίδευση θὰ πάρουν· μόνο στὸ ποῦ καὶ πὼς καλλίτερα θὰ τὴν πάρουν μπορεῖ ν' ἀφήσει τὸ φιλελεύτερο Κράτος ἐλευθερία, κρατώντας ὁμῶς πάντα τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας γιὰ νὰ μὴν τυχὸν παραβιαστοῦν οἱ ἀναγκαστικὲς διατάξεις του. Ἄν αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ στάση τοῦ φιλελεύτερου Κράτους ἀπέναντι στὴν ἀπαίτηση τῶ συντηρητικῶν — ἢ σημερινῆς στάσης μας ἀπέναντι σ' αὐτὴ, θὰ εἶναι πολὺ πιὸ ἀυστηρότερη· κι ὁ λόγος εἶναι, πὼς προτοῦ παρουσιάσουμε συνειδητὰ μορφωμένη μεγαλοαστικὴ τάξη, πρέπει νὰχοῦμε μορφώσει μὲ τέτοιον τρόπο τις ἄλλες τάξεις τοῦ λαοῦ, ποὺ νὰ μὴν εἶναι δυνατὸν νὰ τις ἐκμεταλλεῖ ἢ ἔτσι μορφωμένη μεγαλοαστικὴ. Θὰ πολεμήσουμε λοιπὸν σήμερα μὲ κάθε τρόπο τὴν ἐλεύτερη ἐκπαίδευση, τὸ ἐπιχειρήμα πὼς τάχα πρέπει πρῶτα νὰ μορφώσουμε τὴν μεγαλοαστικὴν τάξην πρὸς τὸ νὰ μορφώσει τὸ λαὸ δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ τὸ πάρουμε γιὰ σοβαρὸ, γιατί θὰ μᾶς περνοῦν βέβαια γιὰ πολὺ ἀφέλεις οἱ συντηρητικοὶ νὰ πιστεύουν πὼς ἔμεῖς μποροῦμε νὰ βάλουμε λύκους γιὰ νὰ μᾶς φυλάξουν τὰ πρόβατα, μποροῦμε νὰ βάλουμε ἐκείνους ποὺ ἔγιναν μεγάλοι μὲ τὴν ἐκμετάλλεψήν τοῦ λαοῦ γιὰ νὰ **μορφώσουν** τὸ λαὸ! τὸ εἴπαμε δὲ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ· ἄνθρωπος ποὺ ἔχει συμφέρο καὶ σκοπὸ νὰ ἐκμεταλλεῖται ἓναν ἄλλο, **ποτέ** δὲν θὰ σκεφτῆι σοβαρὰ νὰ τόνε μορφώσει, ἢ, ἂν τὸ κάνει, θὰ τοῦ δώσει μόρφωση ποὺ καλλίτερα νὰ τοῦ λείπει. Τί θὰ κάνουμε λοιπὸν οἱ σημερινοὶ φιλελεύτεροι; πρῶτα θὰ δείξουμε στὸ σημερινὸν κόσμον ποὺ βάζει ὁ ἴδιος τὸ σκοινὶ στὸ λαιμὸ του τὴν πραγματικὴν κατάστασιν, θὰ τοῦ δείξουμε τί τοῦ χρειάζεται ἢ μόρφωση καὶ τί μόρφωση τοῦ χρειάζεται, θὰ τοῦ δώσουμε μὲ διάλεξες καὶ φυλλάδια τὴν μόρφωση αὐτὴν κι ἀφοῦ τὸν κερδίσουμε κι ἀφοῦ ἢ μεγάλη ἀμόρφωτη σήμερα μᾶζα τοῦ λαοῦ ἀποχτήσῃ τὴν πραγματικὴν πολιτικὴν δύναμιν, δύναμιν ποὺ θὰ ξέρει πῶς νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὸ συμφέρο τῆς, θὰ βάλουμε μπροστὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴν μεταρρύθμισιν, θὰ φέ-

ρουμε τὴν φιλελεύτερη ἐκπαίδευση. Ἡ ἐκπαίδευση αὐτὴ, ποὺ θὰ γίνεταί στὴ ζωντανὴ γλώσσα, στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, τὴν ἐθνικὴν (γιατὶ δὲν πρέπει νὰ χάνεταί καιρὸς νὰ ξεμαθεῖται ἢ γλώσσα του καὶ νὰ μαθεῖται ἄλλη — πρᾶμα ἄλλως τε ἀδύνατον, ἀφοῦ ἢ ἄλλη αὐτὴ γλώσσα εἶναι νεκρὴ), θὰ ἔχει μεγαλύτερο σκοπὸ νὰ μὴ βάλει μέσα στὴν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ πρόληψες καὶ δεισιδαιμονίες· θὰ τὸ βοηθήσῃ νὰ γνωρίσῃ τὴ φύσιν (τὴ φύσιν τῆ δικῆν του καὶ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον) γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ γιὰ τοὺς σκοποὺς του, γιὰ τις ἀνάγκες του, θὰ τοῦ δείξῃ ἔπειτα τὴν κοινωνίαν, τὴν οὐστάσιν τῆς, τοὺς ἀγῶνες τῆς καὶ μ' αὐτὲς τις γνώσεις μᾶζα μὲ γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, ἀριθμητικὴν καὶ δύναμιν νὰ ἐκθέσῃ τὴ σκέψιν καὶ παρατήρησίν του καὶ μ' ἄλλες πραχτικὲς (γεωργικὲς, κτηνοτροφικὲς ἢ τεχνικὲς γνώσεις) νὰ τὸ ἀφήσῃ μὲ γυμνασμένον σῶμα καὶ μυαλὸν στὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς ζωῆς ἔχι ἔρμαιο τῆς ἐκμετάλλευσῆς τῶν ἐπιτήδειων, μὰ ἄνθρωπον μὲ χαρακτήρα καὶ μὲ δύναμιν νὰ ζήσῃ. Τέτοια σὲ γενικὲς γραμμὰς τὴ θέλομε τὴν ἐκπαίδευσιν — καὶ τὸ ξανατονίζομε αὐτὸ — μὲ τὴν προσπάθειαν τὴ συντόνην νὰ μὴ βάλει στὸ παιδὶ πρόληψες καὶ δεισιδαιμονίες, μὰ νὰ τοῦ ἐνισχύσῃ τὴν παρατήρησιν καὶ τὴν κρίσιν, νὰ τὸ ἀφήσῃ νὰ βγάλῃ μόνο του συμπεράσματα γιὰ τὰ διάφορα προβλήματα ποὺ θὰ χεῖ νὰ ἐξετάσῃ. Δὲ θὰ ἐκταθῶ ἐδῶ σὲ περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ εἶδος τῆς μόρφωσης· γιατί πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἔχουν ν' ἀνοιχτοῦν σήμερα τὰ μάτια τῶν πολλῶν γιὰ νὰ ἴδωσιν τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες, νὰ ἴδωσιν τὴν πάλην τῶν συμφερόντων μέσα στὴν κοινωνίαν, νὰ ἴδωσιν μὲ ποιὸν τρόπον πρέπει νὰ ἐνωθοῦν καὶ ποιὸν τρόπον πρέπει νὰ πολεμήσουν καὶ τέλος νὰ ἴδωσιν πὼς πρέπει νὰ προφυλάξουν τὴν ἐρχόμενὴν γενιὰ ἀπὸ ἐκμετάλλευσιν καὶ καταπίεσιν δίνοντάς τῆς μόρφωσιν κατὰλληλην γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Μόνο λοιπὸν δταν ἢ μορφωμένη φιλελεύτερη τάξην ἔρθῃ στὰ πρᾶματα, θὰ χεῖ ἔρθῃ ὁ καιρὸς τῆς φιλελεύτερης ἐκπαίδευσης, ποὺ θ' ἀπαλλάξῃ τὰ παιδιὰ τῆς ἐρχόμενης γενιᾶς ἀπ' τὴν ἐκμετάλλεψήν ποὺ δοκίμασαν πρῶτα, κ' ὕστερα μὲ κόπον πέταξαν ἀπὸ πάνω τους οἱ πατερὰδες τους. Γι' αὐτὸ, τὸ ζήτημα τῆς ἀληθινῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισῆς δὲν εἶναι γενικόν, κοινὸν μεγαλοαστοῦ, μικροαστοῦ κ' ἐργάτη — ἐνδιαφέρει μόνο ἐκείνους ποὺ σήμερον ἄλλοι τοὺς ἐκμεταλλεῖονται, γιατί αὐτοὶ εἶν' οἱ ἀπόκληροι τῆς σημερινῆς κοινωνίας, αὐτοὶ θέλουν νὰ τινάξουν τὰ δεσμὰ ποὺ τοὺς ἔβαλαν οἱ τωρινοὶ ἐκμεταλλεῦτές τους.